

A Földközi-tenger középkori örszemei

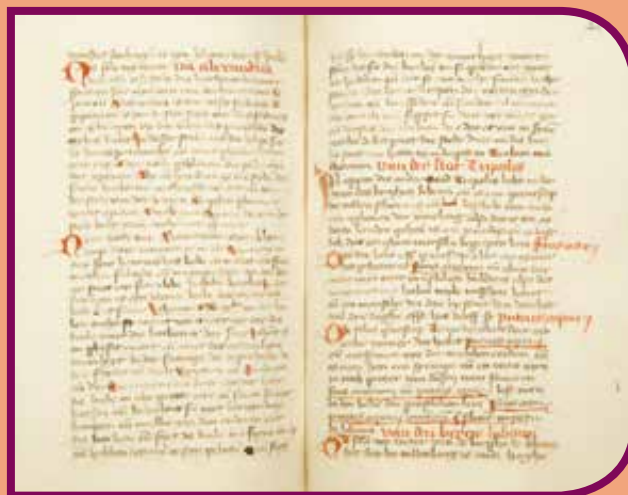
82

Hunyadi Zsolt

Ludolph von Südheim, egy német utazó 1336 és 1341 között izgalmas tengeri élményeket rögzített naplójában. A feltehetően osnabrücker klerikus az Égei-tengeren a Dodekanézosz (azaz a „tucatnyi sziget”) szigeteit látogatta sorra, és feljegyzései arról tanúskodnak, hogy történelmi érdeklődéssel bíró megfigyelő volt. Híradása szerint a Szent János lovagjai (a johanniták) által felügyelt szigetek között rendszeres kommunikáció folyt: nappal füst-, éjjel pedig tűz által biztosított fényjelekkel.

Utazónk meg is nevezte a kommunikációs csatorna három fő szigetét: Kasztellorizo–Rodosz–Kósz. Mi több, útleírásából az is kiderül, hogy a küldött jelek nem navigációs célokat szolgálták, hanem egy riasztórendszer elemei voltak, amik az elleneséges hajók mozgását figyelték és jelentették. Bár az útleírás a középkorban széles körben elterjedt, s kéziratainak legalább 40 változata ismert, a johannita jelzőrendszer és annak működése az újkorban a feledés homályába merült, s egészen a közelmúltig lappangott.

Az ezredforduló táján a GSM-rendszerű mobiltelefonok működését biztosító átjátszórendszer (toronyok hálózatának) kiépítése a görög szigetvilágot is elérte. A távközlési mérnökök az optimális pontokat keresték a cellákat kiszolgáló átjátszótoronyok helyének kijelöléséhez, miközben az optikai látóhatár növelését tartották szem előtt. Az optimumpontok meghatározása közben feltűnt, hogy a legjobban „látható” pontokon – szinte kivétel nélkül – emberi kéz által létrehozott építmények nyomaira bukkantak: kőből épített egy-két szintes tornyokra (*vigla*), illetve azok maradványaira. E ponton jelezték a görög régészeknek, mit találtak, akik számára ezek az objektumok ugyan nem voltak ismeretlenek, de annak lehetősége, hogy ezek valamiféle struktúrát, „hálózatot” alkotnak, kifejezetten újszerűen hatott. Még akkor is, ha néhány történész már az 1970-es évek végétől rendszeresen publikált a Földközi-tenger keleti medencéjének szigeteiről, az itteni navigációról és a johannita riasztórendszeréről. De a szálak csak ekkor értek össze. Fejtsük hát fel őket!

Egy oldal Ludolph von Südheim naplójának egyik kézirataiból

A Dodekanészosz az Égei-tengeren. A johanniták által elfoglalt és többnyire helyőrséggel ellátott szigetek, amelyek között kialakították az információs csatornákat

A johanniták egyik ábrázolása. A lázadó török Dzsem herceg, bátyja II. Bajezid elől Rodoszon, a johannitáknál talál menedékre. A nagymester azonban később kiegészített a szultánnal, és fogságban tartotta a herceget annak haláláig (Guillaume Caoursin: *De Obsidione Rhodie Urbis Descriptio: De casu regis Zyzymy*. Ulm: Ioannes Reger, 1496.)

A fényekkel operáló jelző-, riasztórendszer már a biblikus időkben ismert volt (lásd például Mózes 2. könyve 13:21, vagy Mózes 5. könyve 1:33). De számos más adat is bizonyítja, hogy a Krisztus előtti századoktól a késő antikvitáson át a középkorig léteztek és működtek ilyenek. Gondoljunk csak Agamemnón híres fénytávírójára, amely hatalmas távolságot hidalat át, vagy akár a római *limesek* mentén kialakított jelvivő rendszerekre.

Persze a felsoroltakkal kapcsolatban rendre kételyek fogalmazódnak meg a szakma művelői részéről, azt hangoztatva, hogy ezek gyakran pusztán irodalmi rekonstrukciók, és a technológia, illetve a „hálózat” létét még önmagukban nem bizonyítják. Valamelyest megbízhatóbb információkkal bírunk a 9. század elején a Bizánci Birodalomban működő fény-riasztó rendszer működését illetően. Ekkortájt a Tarzosz és Konstantinápoly közötti közel ezer kilométeres távolságot egyetlen óra alatt gyűrték le – hatalmas hegyeken át. A *Gyűrűk Ura* filmek záró részében a hegycsúcsokon fellobbanó tüzek megidézett látványa sokat segít, hogy elképzelhessük a rendszer működését. Azt persze nehéz követni, hogy a rendszerről való tudás hogyan hagyományozódott, de az bizonyos, hogy a Peloponnészosi-félszigeten a 13. század legelején szintén kiépült egy jelzőrendszer, vélhetően bizánci alapokon, de immár a velenceieknek köszönhetően.

A másik szálát Szent János lovagjainak, a johanniták tevékenysége felől érdemes fejteni. A gyógyító és betegápoló rendként ismert johannita lovagrend a 11. század legvégén kezdte meg tevékenységét Jeruzsálemben, és szerepe először inkább a zarándokok istápolására, majd a 12. század közepétől egyre inkább a Szentföld fegyveres védelmére

koncentrálódott. A keresztények utolsó szentföldi bástyája, Akkon 1291 májusában esett el, és bár Tortosa partjainál egy apró templomos sziget (Ruad) még egy jó évtizeden át (1302-ig) kitartott, a keresztések és intézményeik jó része egy időre Cipruson talált menedéket.

A két dudás (a templomosok és a johanniták) azonban nem fért meg egy csárdában, így Szent János lovagjai a 14. század legelejétől új központ után néztek, és 1306-tól kezdve ostromolták Rodosz szigetét, hogy végül 1310-re itt vessék meg lábukat, majd egészen 1522/23 fordulójáig innen kiindulva szervezték meg a Földközi-tenger egész keleti medencéjét átfogó járőrszolgálatukat. Rodosz azonban csak a központja lett a Dodekanészosz (Kosz, Kasztellorizo, Halki, Alimnia, Szími, Tílosz, Niszirosz, Pszerimosz, Kalümnosz, Rakhi, Lérosz) szigeteiből szerveződő birtokrendszernek. A számos sziget közül csak néhány bírt stratégiai jelentőséggel, mi több, hatékonyan védelmezni is csak a nagyobbakat lehetett. De pontosan kitől is kellett védeni a szigeteket? A szigetek lakossága a johanniták megjelenéséig bizánci despoták adófizetője volt. A 14. század első harmadának geopolitikai viszonyait ismerve azonban két fontos szereplővel feltétlenül számolnunk kell: a környékbeli kalózzokkal, illetve a mamelukokkal.

Aiszkhülosz az egyik tragédiájában a trójai háború kapcsán említi meg Agamemnón fénytávíróját, amelynek segítségével a király közbeiktatott állomások révén továbbított fényjelek által értesítette feleségét Trója elfoglalásáról.

Aszklepio és Aszklepio vigla. A Rodosz városától mintegy 60 km-re délnyugatra található Aszklepio vára és viglája fontos bizonyítéka, hogy a jeleket a szigetek belső területein is jól felépített rendszer továbbította. Aszklepio, Rodosz, Görögország

A mamelukok (az arab szó eredeti jelentése rabszolga) a Fekete-tenger északi partvidékéről Egyiptomba szállított, s ott zsoldosként, „rabszolga-harcosként” egyre fontosabb szerepet játszó eredetileg nomád, török nyelvű csoport voltak, akik a 13. század közepén megdöntötték a regnáló hatalmat, és saját dinasztiát hoztak létre Egyiptom központtal.

Rodosz városa közkedvelt kikötője volt a tilosban járóknak, már jóval a johannita uralmat megelőzően is. A kalózzok távtartása kétség kívül a lovagok egyik fő keresztényi cselekedete lehetett volna, erre mégsem vállalkoztak. Ennek oka azonban nem valamiféle bűnpártolásban keresendő. A tenger szigetein a túlélés záloga többnyire az információhoz való hozzáférés volt. A katalán, görög és muszlim kalózzok által „szállított” hírek alapvető jelentőséggel bírtak a lovagok számára szigeteik védelmében. Ludolph von Súdheim megfigyeléseinek idején a később felemelkedő oszmán hatalom még nem volt jelen a tengeren. Az általa emlegetett „törökök” valójában a mamelukok voltak, akik a 14. század végéig a kalózzok mellett a legkomolyabb fenyegetést jelentették a johannita szigetek lakosságára. A kiépített jelzőrendszer eredendően tehát ezt a két „ellenséget” volt hivatott figyelemmel kísérni.

Cristoforo Buondelmonti (1385 körül–1430 körül) firenzei kartográfus 1420 körül, az Égei-tenger szigeteiről készült térképgyűjteményének Kószot ábrázoló darabja. (Cristoforo Buondelmonti: *Liber Insularum Archipelagi*. Közreadja E. Legrand, Párizs, 1897, p. 218.)

A lindoszi akropolisz meghosszabbított „karja” a földnyelv végében álló *vigla*. Különös érdekessége, hogy Rodostól dél-délkeleti irányban nincsenek szigetek, amelyek továbbdhatták volna a jelzést, így vagy extrém látótávollággal számoltak, vagy a kis-ázsiai partok mentén hozták el a jelzést Kasztellorizzótól

A 14. század legvégétől azonban az oszmán flotta is egyre fontosabb tényezővé vált a térségben, és a keresztény hajók, illetve a johannita szigetek is egyre gyakrabban váltak a török hajók célpontjaivá. Ezzel párhuzamosan a johanniták járőrszolgálat is erősödött az Égei-tengeren. Pápai felhatalmazással megállíthattak bármely keresztény hajót, amelyikkel kapcsolatban felmerült a gyanú,

A johanniták Keresztelő Szent János lovagjai voltak. A 11. század végéig a zárandokok istápolására alakult szerzetesrend, amely néhány évtized alatt militarizálódott, és a Szentföld fegyveres védelmét segítette számos eszközzel. Anyagi bázisát az európai rendtartományok adójából teremtette elő, és a Szentföld 1291-es elését követően ebből szervezte meg folyamatosan erősödő flottáját is. Az úgynevezett kései kereszties hadjáratokhoz komoly logisztikai segítséget nyújtottak, részben az Égei-tengeren felügyelt szigetek révén, részben pedig járőrszolgálat (*corso*) működtetésével.

Palaiokasztro műhaldképe (Google Earth©2016)

Rendszeresen hoztak létre a part közelében kisebb szigeteken, szirteken *viglak*kat, amelyek a part menti magaslati pontokról vették át a jelzéseket. Palaiokasztro, Kósz, Görögország

A templomosok rendje Clairvaux-i Szent Bernát támogatásával 1119/20-ban alapított lovagrend, amely a Szentföld, illetve az odaérkező zárandokok fegyveres védelmére szerveződött. Elnevezésük Salamon egykori templomának (vélt) helyén létrejött központjukból alakult ki: ők voltak Salamon templomának szegény lovagjai. A fegyveres harcokban, illetve a szentföldi várak védelmében komoly szerepet vállaló testület a Szentföld eleste után nem tudta újrafogalmazni céljait, így számos kritika célpontjaként végül IV. (Szép) Fülöp komoly nyomására V. Kelemen pápa a vienne-i zsinaton (1311–1312) felszolta a rendet.

A viglák által kialakított „vivő” rendszer láthatóan redundáns volt, azaz két pont között több úton is felépíthető volt a kód útja

hogy hitetlenekkel kereskedve jutott portékáihoz. Szent János lovagjainak felhatalmazása nem kevesebbet jelentett, mint bármely gyanús hajó rakományának átvizsgálását és az ismeretlen eredetű rakomány elkobzását. E tevékenység (azaz a *corso*) jelentőségére utal a tény, hogy a 16. század elején a johanniták éves bevételének több mint fele a *corso*ból származott.

A jelzőrendszer első komoly próbatételét a mameluk támadások jelentették. 1440-ben Egyiptom partjaitól kiindulva a mamelukok éppen a Ludolph von Súdheim által emlegetett, a török partok mentén fekvő Kasztellorizo szigetét foglal-

tak el, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a délkeletről induló jelzéseknek elejét vegyék. A mamelukok ekkor Rodoszt is megostromolták, de viszonylag kevés sikerrel, ugyanakkor Kasztellorizo szigetét 1443 és 1450 között sikerült megtartaniuk, ezért az 1444-es újabb, központi johannita sziget elleni támadás során sem működött a riasztórendszer, azaz a riasztójelek végül nem érték el Rodoszt. Ennek ellenére tartós sikert még mindig nem értek el a hitetlenek. Ebből az időből (egészen pontosan 1449-ből) már azt a kódrendszert is ismerjük, amely meghatározta a helyőrségek számára, hogy milyen jeleket kell közvetíteniük a *viglak* között, ez pedig végül a johannita flotta mozgását is meghatározta.

A legkomolyabb kihívást végül azonban a mamelukok rovására is megerősödő oszmán hatalom, illetve a török flotta jelentette a johanniták számára. Bár a riasztórendszer (és az azt kiszolgáló kémhálózat) jóvoltából Rodoszon nagyon korán tudomást szereztek arról, ha a török flotta kifutott Konstantinápolyból, ilyenkor mégis legfeljebb csupán arra jutott idő, hogy a kisebb szigetek lakosságát evakuálják a nagyobb szigetekre. A 15. század közepén már komoly támadások érték a közeli Kósz szigetét is; sőt, az egyik legerősebb és legnagyobb

alapterületű johannita erősséget, Antimachiát 1457-ben meg is ostromolták, de az egyik legnagyobb próbatétel majd csak 1480-ban érte a johannita központi szigetet, Rodoszt. Elsőként egy komoly földrengés sújtotta a szigetet, majd ettől talán nem függetlenül az oszmán flotta is kifutott az Égei-tengerre. A jelzőrendszer azonban hatékonyan működött, kihasználva a közeli Alimina szigetének stratégiai jelentőségét: a közelgő török flotta mozgásáról pontos információk jutottak el a lovagrendi „fővárosba”, ezzel segítve a védekezésre való felkészülést, amely ismét eredményesnek bizonyult.

Az oszmán hadvezetés azonban tanult a hibáiból: négy évtizeddel később, 1522-ben a szultán flottája lépésről lépésre kiiktatta a Rodosztól északra található jeladókat, és csak ezt követően indította meg az általános támadást a sziget ellen. Természetesen Rodosz 1522/23-as elestének számos más oka is volt, és önmagában a riasztórendszer működése sem mentette volna meg a johannitákat, illetve a szigetet; de a jelzőrendszer jelentőségének felismerése kétség kívül az oszmánok javára billentette a mérleget, és ez végzetesnek bizonyult...

15. század végi johannita-oszmán ütközet, partraszállt csapatok között. A két johannita gálya csapdába zárta az öbölben lévő török hajót (Pierre de Bosredon óráskönyvéből, Pierpont Morgan Library, Ms Glazier 55, fol. 140v.)

A konstanzi Conrad Grünenberg (1442 előtt – 1494 körül) 1486-ban szentföldi zarándoklatra vállalkozott, és a heraldikában járatos patrícius útjának számos fontos elemét örököltte meg (Conrad Grünenberg: *Beschreibung der Reise von Konstanz nach Jerusalem*. Bodenseegebiet, 1487 körül. Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Cod. St. Peter 32.)

